
Kitekintés

III.

HARANGOZÓ IMRE

Hagyomány és jövő

– avagy a pap, a tanító,
a népművelő mai küldetése

Ahogy az a népzenénkkel kapcsolatban Sebő Ferenc megfogalmazta, úgy a hagyományunkkal, népművészetünkkel sem kegyeletből, még csak nem is hagyományőrzésből kell foglalkoznunk. Régi képmetsző, tárgyat alkotó pásztoraink, halászaink, alkotó kedvű parasztembereink nem őrizték, sokkal inkább a maga megbonthatatlan teljességében élték ezt a hagyományt. Ok és célszerűen – szerves része volt az életüknek. Ha megszűnik ez az ok és célszerűség, ha egy-egy közösség szakít a régiek észjárásával, akkor az bizony el is fog veszni. Ám, ha értjük, ha jónak és szépnek tartjuk a közösségi lélek formáit, a népi kultúra mögött rejlő világképet, hitet, erkölcsöt, úgy az helyet keres és talál magának, bármerre is forduljon az idő kereke...

TISZTELETTEL ÉS KÍVÁNCSIAN

Mesterem, Lükő Gábor különösen a 20. század közepétől mind tudósként, mind emberként fájdalmasan magára maradt. Ennek leginkább az volt az oka, hogy csak a konformizmust megtűrő társadalomban minden erejével próbálta őrizni merész önállóságát és egyedi (s ma már bátran leírhatjuk, egyetemes) látásmódját. Mindazt, amit tanárától, atyai jóbarátjától, Karácsony Sándortól tanult. Konok hűséggel őrizte és képviselte azt a programot, melyet egészen fiatalon – talán úgy húsz esztendőskora körül – alakított ki magának. Mindig próbált egységben látni, az embert és a közösséget kereste a nyelvi, a zenei, a népművészeti és a kultúrtörténeti emlékezet mélyén.

Mikor először fogadta el meghívásomat 1988-ban, elé mentem Budapestre. A Keletiben ültünk vonatra, s mikor elindult a szerelvény, Gábor bácsi megszólalt: „Régen

voltam otthon!” Igen, itthon volt Békésben, egyfolytában Kohán Györgyről, Oláh Andorról, az emlékeiben egészen ifjú Béres Pistáról beszélt. Pedig az itt töltött tíz esztendő szinte száműzetés volt számára, mikor a kiépülő diktatúra az elsők között számolt le Debrecenben Karácsony Sándorral, s szüntette meg a Társaslélektani Intézetet. Másnap hármasan ültünk be szülővárosomban a Reinhardt Cukrászdába egy kávéra – nem lehetek eléggé hálás a sorsnak, hogy huszonöt évesen ott lehettem Koszta Rozó és Lükő Gábor társaságában. Adyról beszélgettek – én leginkább hallgattam őket. Rozó kissé remegő hangján valósággal lelkembe égtek Ady szavai: „Sósabbak itt a könnyek / S a fájdalmak is mások. / Ezerszer Messiások / A magyar Messiások...”

De mi is az, ami Lükő Gábor alapvetése nyomán újragondolható a magyar közösségi művészet kapcsán? Egy helyütt például így ír: „De jó volna, ha egyszer már megtanulnánk, hogy a népi hagyományokhoz csak tisztelettel és kíváncsian szabad közelednünk, s magunkévá kell tennünk inkább, mintsem, hogy pusztításukhoz látnánk...” Azt hiszem igaza van! Amióta végképp elhalványodott az emberi műveltség benső közösségi jellege, a művészet, szükségszerűen – még a legjobb is – bizonyos fokig a gyarlóság eszközevé vált. Olyan árucikké, ami ki van szolgáltatva a magát magasabb rangúnak és előkelőbbnek tartó sznobériának. Az élet kovásza helyett a „szabadidő” hasznos eltöltését és az elitnek vélt szokások szolgai másolását legalizálja.

Másutt pedig ezt olvassuk nála: „Tudományos és szellemi életünkben ma is császári és királyi Bach-huszárok bábkodnak, s máglyára küldenének minden walesi énekest, ahelyett, hogy a kiegyezés szellemében átadnák

helyüket a magyarságnak.” Igen, a magukat a magasművészet fölkelet képviselőinek tartók által sokszor mélyen lenézett falusi közösségekben ez a – mára lassan végleg lezáruló – folyamat csupán az utóbbi 100–150 évben indult el. Pontosán látva annak a világnak a társadalmi feszültségeit, igazságtalanságait is, észre kell vennünk azt is, hogy az a fajta közösségi lét elemi szüksége az embernek. Nélküle atomjaira hullik a társadalom, tagjait ilyen vagy olyan magány és mindenféle lelki, s azok nyomán sok-sok testi betegség is megtámadja.

A kezemben tartok egy régi mosósulykot, amit egy szerelmes legény faragott választottjának, s közben Lükő Gábor sorait olvasom: „Büszkén hivatkozunk népköltészetünkre és népművészetünkre, ha rá kerül a sor, de nem értünk belőle semmit. Mintha a bibliai átok telt volna be rajtunk: Megverem e nép szeméit, hogy nézván nézzenek és ne lássanak, bedugom az ő füleit, hogy hallván halljanak és ne értsenek”. S itt ezen a faragott sulykon egyetemes, a közösség minden tagja által ismert képnyelven közölte érzéseit, s mivel azok viszonzásra találtak, az asztalon lévő csudásan hímmzett keszkenő hozta a választ. Mindenki művész volt, énekes, táncos, költő, színész és persze képzőművész is, alkotó – nem középiskolás fokon...

A MÉRCE A MINDENSÉG

Joggal vetődik föl a kérdés: mi az értéke itt, a 21. század már-már teljességgel globalizált világában élő népművészetünk alkotásainak. Bizony jóval több, mint gondolnánk! Egy, az ún. magaskultúrához tartozó alkotó, legyen az író, festő vagy éppen szobrász elkészíti, megírja a művet, hogy azt minél több ember láthassa, érthesse és megcsodálhassa. Ezeket a műveket zenészek, színészek adják elő, múzeumok installálják. Ha mondjuk egy dobozi pásztor cifra karikásnyele egy a világ szemében műveltnek tetsző ember kezébe kerül, az megmosolyogja, s úgy hiszi, hogy az egy tanulatlan, ráadásul nehéz kezű mester naiv munkája, nem más, mint valamiféle „ősi forma” állandó és kissé esetlen ismétlése. Vegyük végre észre, gyökeresen másról van szó! Míg egy Arany vagy József Attila verset csak abban a formában lehet és kell olvasni, mondani, ahogyan a szerző leírta, a népművészeti, népköltészeti alkotásnak nincs eredeti formája, csak törvényszerűségei, változatai, variánsai vannak. Igen, ezekben az egyszerűnek tűnő alkotásokban a Teremtő végtelenség lenyomata tárgyiasul. Itt az alkotó, az előadó és a befogadó ember ugyanaz a személy. Éppen ez a lényege, e tárgyegyüttes születésénél nincs művész és nincs közönség sem. Egy személyben valósul meg a művészi alkotás, előadás és befogadás.

Ebben találjuk meg népművészeti örökségünk egyszerűségében is utánozhatatlan, felbecsülhetetlen értékének magyarozatát és mai szerepét is. Akár tárgyakat alkot, akár dalra fakad, közösségi alkalmakat tesz szebbé,

emlékezetesebbé, valamiféle fönről kapott erővel alkot élehető közösséget, a helyére tesz mindent az emberi életben, feszültséget, örömet, bánatot, csalódást, vagy éppen gyászt. Lám, mindez ott van ezeken a tárgyakon, ott a kezdet és a vég, a lenn és a fönn, mélység és magasság, a kérdés csak annyi, van-e szemünk látni és lelkünk érteni ezt a hallatlanul értékes hagyatékot?

József Attila Ars poeticája így fogalmaz: „A mindenséggel mérd magad!” Igen, ez az egyetlen lehetséges emberi alternatíva. Elgondolkodunk rajta, nézzük ezt a zavaros, háborgó, fénytelen világot, újra és újra olvassuk a költő szavait s valahogy akaratlan ösztönrel kapaszkodunk mind abba, amink van. Valósággal félünk a fájdalomtól, vesztéségtől, haláltól. Aztán itt van ez a verssor s mögötte ott a valóság, hogy vesztés nélkül nincs változás, változás nélkül pedig élet. Népművészetünk szerint valamiféle titokzatos összhang fűzi az embert a teremtés rendjéhez. „Én mondom: Még nem nagy az ember. / De képzeli, hát szertelen. / Kísérje két szülője szemmel: / a szellem és a szerelem!”

(Az írás második, befejező részét a SZÍN következő számában olvashatják.)

HARANGOZÓ IMRE

Tanár, néprajzkutató, a Magyar Művészeti Akadémia akadémikusa, a Nemzeti Művelődési Intézet Makoldi Sándor Központjának munkatársa. Az elmúlt négy évtizedben bejárta szinte az egész magyar nyelvterületet. Sok gyűjtőúton vett részt Erdélyben, Moldvában és a Bánátban, de a Zoboralján és a palócok körében és az alföldi pásztorok világában is. Kutató, feltáró és gyűjtőmunkájának java részét teszi ki az itt élő nemzetrészek, töredékek megismerése, megismertetése. Nagy kitartással gyűjti azokat a tárgyi és szellemi kincseinket, amelyek máskülönben az enyészet sorsára jutnának. Kereken harminc kötet szerzője, szerkesztője. Számos tudományos és ismeretterjesztő publikáció szerzője, kiállítás megrendezője, televíziós, rádiós produkciók néprajzi szakértője és gyakori megszólalója.

ÁDÁM ZSÓFIA

Elmélyülni a felszínességben

Sokat foglalkozunk a kultúra területét érintő változásokkal. Ezúttal egy holisztikusabb megközelítésben szeretném a mai kulturális életteret megvilágítani, amihez elengedhetetlen, hogy a társadalmi és gazdasági jellemzőket is megvizsgáljuk.

A kommunikáció szerkezetében bekövetkező történelmi korszakváltások időről időre változtatják meg az emberi létezés struktúráit, az érzékelés mintáit. A szóbeliségen alapuló kultúrát a Gutenberg-galaxis követte, amelyben a könyvnyomtatás népszerűsödésével kiemelkedő fontosságúvá vált az írásos ismeretközlés. Ezt követően az elektronikus média megjelenésével elkezdődött az írásbeliség korszakát váltó telekommunikációs forradalom: a világ egy „kicsi”, hálózatosodott globális faluvá vált, amelyben a tér és az idő fogalma megszűnni látszik az emberek közötti azonnali kapcsolat, kommunikáció létrejöttével. Az internet által uralt világ szövetében zajló állandó fejlődés pedig folyamatosan új irányokat, technológiákat, nézőpontokat jelöl ki.

Átrendeződtek a kapcsolattartás normái, megváltozott a generációk közti hangneme, más lett a tudás fogalma, a kultúrafogyasztás már az internet köré is szerveződik. Az információtechnológiai újítások alakítják a világról való gondolkodásunkat, életkörülményeinket, így az életszervezésünket is. Nem utolsó sorban pedig hatást gyakorolnak az emberi lélektanra, változást implicálnak az ember neurológiai rendszerében, mentális szerveződéseiben.

A tény, hogy a globális kapitalizmus jelentős stresszforrással van az életünkre, talán nem új felfedezés. Keményen dolgozunk egészségünk fenntartásán,

különböző trendeket követve próbálunk lépést tartani, superfoodokból nyerjük ki a szupererőt, kipróbáljuk a legújabb mozgásformákat, életvezetési tanácsokkal szolgáló önszerző könyveket olvasunk. Hiszen a jó közérzet szükséges, hogy jól teljesítsünk, az önfejlesztés pedig elengedhetetlen, hogy versenyképesek maradjunk. Hatékonyságunkat szeretjük vizsgálni: okoseszközünk számolja lépéseinket, nézik alvásciklusainkat, számszerűsített valóságunk pedig lassan kalkulálható termelőegységgé varázsol minket. Világunkat adatok építik fel, és lassan mi is adatokként tekintünk magunkra.

Ha korunkat társadalomelméleti összefüggésrendszerben vizsgáljuk, kirajzolódik, hogy átléptünk a teljesítményelvű társadalom korába, amikor a kívülről érkező elvárások már belső kényszerekké alakulva dolgoznak bennünk. Míg a fegyelmező társadalmat a tilalom, az engedelmesség, a kötelességteljesítés határozta meg, a biológiai fizikumra mért nyomás ma a teljesítményelvű társadalomban áthelyeződik a pszichére: olyan pozitív fogalmak váltak irányadóvá, mint a motiváció, a képesség, a kezdeményezés. A „képes vagyok” képessége a legnagyobb erény. Hajlandóak vagyunk lelki-, érzelmi- és anyagi áldozatokat hozni azért, hogy visszaigazolást nyerjünk, hogy beteljesítsük a „mindent lehet” korlátlan szabadságát. Eközben friss hírek rezegnek a zsebünkben, a világ bizonytalanságai sorakoznak előttünk – nem is csoda, hogy úgy érezzük, lelkünkön nagyobb a teher, mint valaha.

A produktivitás folyamatos nyomása, a társadalmi, kulturális és gazdasági változások okozta stressz miatt egyre több figyelmet követelnek az idegi alapú megpróbáltatások. A gyors tempójú életmód, a technológia túlzott használata és a magas elvárások hozzájárulhatnak olyan mentális nehézségek és zavarok kialakulásához, mint a kiégés (burnout) szindróma, a krónikus stressz, az alvászavar, vagy akár a depresszió és a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar (ADHD).

Hajlamosak vagyunk ezekre pusztán agyi rendelleneségekből fakadó, megváltozhatatlan lelki zavarokként tekinteni, de érdemes észben tartani, hogy - mint minden mentális nehézség esetében -, itt is meghatározó szerepe van a környezeti faktoroknak.

A plasztikus emberi agy olyan struktúra, amelyben minden környezeti hatás átalakulást idéz elő, a kultúránk szolgáltatja környezeti feltételek pedig ideális táptalajt jelentenek ezen problémák kialakulásához. Sarkos állítás lenne, ha azt feltételeznénk, hogy az újonnan megjelent technológiák a felsorolt pszichés betegségek indítékai, mégis érdemes néhány összefüggésre rávilágítani.

KATTINTÁS BEKATTANÁSIG

„A kultúra olyan környezetet feltételez, melyben megadatik, hogy elmélyülten tudjunk valamire figyelni. Ezt a mélyreható figyelmet mind gyakrabban egy egészen más fajta figyelem szorítja ki, mégpedig a hiperfigyelem. Ezt a szét-szórót figyelmet különféle feladatok, információforrások és folyamatok közti gyors váltások jellemzik. És mivel csak igen kismértékben tűri az unalmat, nem is engedélyezi azt, pedig fontos lenne a kreatív folyamatokhoz.“ Byung-Chul-Han – A kiégés társadalma

Miközben ezt a cikket írom, tizenkét ablak van megnyitva előttem, kb. két percenként navigálok az oldalak között, két könyv van mellettem kinyitva, és tizenöt percenként megállapítom, hogy ez így nem fog menni. Mivel információ és forrás bőven akad, az agyam elhiteti velem, hogy a hitelességhez mindet látnom kell, pedig anélkül, hogy végigolvasok egy bekezdést, aligha tudok hiteles információkkal szolgálni. Az új nemzedék látszólag könnyedén kezeli az információk gyors áramlását, a médiafogyasztás a vérében van, a tevékenységeket pedig nem esik nehezebbé váltogatni, hiszen a multitasking képességével született.

Az emberi evolúció során az agyunk úgy fejlődött, hogy az egészséges idegrendszeri működés magában foglalja a mozgásszervrendszer koordinálása, a zsigeri funkciók szabályozása, és még számos komplex agyi funkció navigálása mellett a szenzoros ingerek feldolgozását, így például a verbális (pl. beszédhangok) és nonverbális (pl. vizuális behatások) impulzusok befogadását és értelmezését is.

A figyelemhiányos hiperaktivitás-zavart (ADHD) előidéző okok igen különbözők és összetettek. A korai fejlődés meghatározó szerepet játszik az agyi struktúrák és a mentális funkciók kialakulásában, a figyelemzavar tünetei már gyermekkorban jelentkeznek. Az atipikus figyelemzavaros idegrendszert bizonyítottan súlyosbítja a halmozott médiafogyasztás, ami terheli az idegrendszert és szórja a figyelmet. A fokozott szenzoros-, vizuális- és auditoros jellemzők, valamint a mozgásos tevékenységek háttérbeszorulása fokozza a gyerekek impulzivitását, csökkenti a képességüket a tartós figyelemre, mély koncentrációra. Manapság igazi divatmisztika övezi, hiszen korunk információkörnyezete mindent biztosít, hogy bőrünkön érezzük: extrém figyelemmegosztásra van szükségünk, ha képben akarunk maradni. Rövid videók, gyors tájékozódás, a szemlélődés, elmélyülés képességét aligha van időnk gyakorolni.

A szervezet cirkadián ritmusát is jobban fenyegeti a terheltség – ez a szervezet órája, ami szabályozza a testünkben végbemenő napi biológiai folyamatokat. Elengedhetetlen rutint biztosít a szervezet egészséges működéséhez, felborulása pedig nem csak fiziológiai, hanem mentális következményekkel is jár. Legfontosabb szabályozója a fény, aminek manapság már nem csak a természetes napfény a forrása: digitális eszközeink képernyőinek kék fénye pszichológiai és fiziológiai izgalmat vált ki, így nemcsak zavart okozhat a szervezet melatonin-termelésében, hanem nehezítheti az éjszaka végbemenő biológiai folyamatokat is, megzavarhatja a sejtmegújulást, bizonyos hormonok termelését. A cirkadián ritmus ezenkívül a hangulatszabályozás fontos eleme; egyre több bizonyíték támasztja alá, hogy a hangulatzavar, depresszió súlyossága korrelál a ritmus felborulásának mértékével. A fejlődő szervezetben a túlzott, éjszakába nyúló képernyőhasználat krónikus betegségekhez, pszichés zavarokhoz is vezethet.

Gyűlnek a változások következményeként megjelent életmódunkhoz kapcsolódó jelenségek definíciói, csak felvillantás szerűen néhány: a FOMO (Fear of Missing Out) az attól való félelem, hogy a lehetőségek sűrűjében elszalasztunk fontos eseményeket, élményeket, de már annak is van neve, ha valaki a szabadsága alatt

betegszik meg: a „leisure sickness” (szabadidős betegség) okaira több elmélet is létezik, tünetei változatosak, de a pihentető szünet alatti megbetegedés egyre általánosabb jelenséggé válik. A nomofóbia az okostelefon nélkülözéséből fakadó félelem, ami akkor jelentkezik amikor telefonunkat otthon felejtjük, vagy akkumulátorunk lemerülni látszik, és emiatt ingerült, szorongó állapotot élünk át.

A hagyományos közösségi normák és társadalmi struktúrák helyett az önmegvalósítás kényszere uralkodik, a boldogság és siker feltételeinek megteremtése pedig nagy felelősség: a magas elvárások kimerültséghez, kiégéshez, szorongáshoz vezethetnek.

A bizonytalanság lett mára a fiatalok legégetőbb problémája, hiszen minden rajtuk múlik, de hogy mire lesznek képesek, aligha tudják előre. A hipergyorsnak tűnő környezet, a folyamatos alkalmazkodás és esetlegesség nem sok stabilitást kínál. A növekedés, fogyasztás, és termelési kényszer a tartósság és maradandóság ellentéteiként lépnek fel, az adatok és információk eltakarják a kimutathatatlant.

ATOMIZÁLT IDŐ

A hagyományos tér-idő szétrobbanása olyan időválságot eredményezett, ami azt a benyomást keltheti, hogy az idő szalad: a gyorsulás álcájában az élet viszont csak iránytalanabb, szétszórtabb, és áttekinthetlenebb lett. Mintha kimúlni látszana rendező üteme azzal, hogy folyamatosan új ingerekre, izgalomra, élményekre van szükség. A ciklikusság pedig elengedhetetlen mind saját fiziológiai folyamatainkban, mind kulturális gyakorlatainkban és közösségi tevékenységeinkben. Gondoljunk csak az ünnepekre: ünnepeink tárják fel számunkra az életnek azt a dimenzióját, amiben az idő áll. Az ünnep tagolja az időt, stabil és kiszámíthatóan ismétlődik életünk során, szimbolikus és közösségi elemei pedig mély jelentéssel ruházzák fel. Az ünnepben nincs külső cél, önmagáért való: jelentősége, hogy megüljük, emlékezzünk, elidőzünk és feltöltődünk benne. Az ünnep kollektív tevékenység, legyen szó akár karácsonyi kántálásról, esküvőről, vagy nemzeti megemlékezésről, a közösséghez való tartozás érzését erősíti. Teret teremt az időben, lehetőséget kínál arra, hogy az időt kiteljesedésként éljük meg. Talán több ünnepre lenne szükségünk, olyan önmagáért való időre, ami kiemel a hétköznapiok elszigeteltségből, ami stabil, elmozdíthatatlan kapaszkodó.

A tudatom már önkéntelenül kezdi is összehasonlítani a múltbéli tapasztalatokat a jelen változásaival, pedig Z generációsként egyáltalán nem ildomos felülni a régen minden jobb volt vonatra. Nem is ez a célom, csak ez olyan mozzanatra szeretnék rávilágítani, amire visszatérően sokat gondolkodom a mindennapokban, és meghatározó élményként van jelen az életemben.

Egy felvidéki kistelepülésen nőttem fel, és úgy érzem, egészen egyetemista éveimig nem tettem semmit azért, hogy boldog legyek. Tartoztam közösségekhez, ahol organikus alakultak ki barátságok, valósultak meg spontán ötletek, kipróbáltam a színjátszást, fociztam, zenéltem, és soha nem akartam igazán semmit: az élet történt magától, és minden jó volt úgy, ahogy volt. Minden egyes találkozás, minden olyan idő, amiben nem épp a másnapi matekdolgozatra kellett készülni ünnep volt. Jogos lehet a vád, hogy ez csak hamis nosztalgia, és hogy gyerekként minden más, az idő pedig megszépíti az emlékeket, és a felnőtté válás sosem könnyű.

Mégis úgy érzem, ennek az emléknek a közösségi élmény adja meg a könnyedségét: egy valódi, élő hálózatnak voltam része, egy kis nyúlvány, amihez még sok kis elágazás tartozott, és amiből sok másik indult útjára. Információs transzportálózatokként működünk, szépen lassan szőttük a hálónk, útvonalakat, és csomópontokat határoztunk meg. Ez a hálózat feltérképezte a közösséget, és az élet minden területén segítette az eligazodást.

Feladatunk, hogy ahol csak lehet, erősítsük és támogassuk ezeket a hálózatokat, ha kell azzal, hogy bekapcsolódunk, és új útvonalakat hozunk létre, vagy csak biztatást hagyunk a csomópontokban - ezek mind hozzájárulnak majd egy boldogabb, egészségesebb társadalmi légkör kialakulásához.

ÁDÁM ZSÓFIA

Tanulmányait 2016-ban kezdte a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem design és művészetelmélet szakán, majd 2023-ban szerzett mesterdiplomát designelmélet szakon. Egyetemi éve alatt a kreatív iparágak komplexitásával és elméleti vizsgálatával foglalkozott, kutatásait a vizuális művészetek területén végezte. Tanulmányai mellett antik könyvek, papírrégiségek kutatásával, adminisztrációjával foglalkozott. Jelenleg a Nemzeti Művelődési Intézet kreatív munkatársa.

VISKI NOÉMI

A mindennapok kultúrája

– bevezetés a designkultúra-tudományba

Habár a kultúra fogalma alatt gyakran olyan anyagi és szellemi értékek összességére gondolunk, amelyek valamilyen művészi minőséget képviselnek, valójában a kultúra kifejezésnek megannyi definíciójával találkozhatunk attól függően, hogy melyik kor melyik tudományterülete próbálta pontosítani a szó jelentését. Most egy olyan kultúra tudományát vizsgáljuk meg tüzetesebben, amely talán a legalaposabban képes elbeszélni, hogy milyen társadalmi és gazdasági berendezkedésben élünk egykor és most. Avagy: mi is az a designkultúra-tudomány?

A designkultúra-tudomány fogalma már a 2000-es évek óta jelen van a nemzetközi szakmai párbeszédben, hazánkban pedig két egyetemen, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen (MOME) és a Metropolitan Egyetemen (METU) is fut Designkultúra névre keresztelt alapképzés (ezt a nevet a képzések 2016 és 2017 óta viselik, előtte Design- és művészetelmélet néven voltak megtalálhatóak a szakok). Több mint két évtizedes gyökereivel és elismert nemzetközi intézményrendszerével (beleértve a konferenciákat, egyetemi képzéseket és publikációkat) a designkultúra-tudomány egy aktívan kutató, pezsgő, szellemi közeget megmozgató ágazat, mely itthon is beágyazott; jól példázza ezt az is, hogy a MOME Doktori Iskola is a designkultúra-tudomány kutatását választotta a PhD programja fő fókuszának. Ugyanakkor a szakmai berkeken kívül, a társadalom szélesebb rétegei számára ez a terület még mindig jóformán ismeretlen, és sokan a design mibenlétéről is gyakran eltérő véleményét vallanak, mint amelyet egy praktizáló tervező vagy egy designteoretikus képviselne.

A DESIGNTÓL A DESIGNKULTÚRA-TUDOMÁNYIG

Hogyan definiálják a designkultúra-tudományt annak jeles képviselői, elméleti szakemberei? Ennek megértéséhez először érdemes a design jelentéseivel foglalkozni. Moholy-Nagy László egyike volt azoknak, akik először felismerték és leírták, hogy a design több, mint az ipar és a kereskedelem kiszolgálója – a design a modern társadalom minden szegmensét érinti. *„Nincs olyan kérdés, amelyet egyszerűen ki lehetne emelni az élet egészéből, és mint önálló egységet lehetne kezelni. Tervezés érvényesül az érzelmi élmények szervezésében, a családi életben, a munkaviszonyokban, a várostervezésben, a civilizált emberi lények együttműködésében. Végül fokon minden tervezési probléma egyetlen nagy feladattá olvad össze, amelyet így fogalmazhatunk meg: „design az életnek” – írja Látás mozgásban című posztumusz kötetében.¹*

Nézzünk erre egy hétköznapi példát! Hazaindulok a munkából, útközben még megállok egy ATM-nél pénzt felvenni, beugrok a boltba bevásárolni, majd miután hazavillamosoztam, bekapcsolom valamelyik kereskedelmi csatorna esti műsorát. Ebben az egyórás időintervallumban megannyi tervezett tárggyal, térrel és helyzettel találkoztam, melyek tervezettségét csupán akkor érzékelttem volna élesen, ha mindezek hibásan működtek volna. Például, ha az ATM benyeli a kártyámat és a gép nem értesít a további teendőkről; ha lerobban a villamos és emiatt lekésem az esti műsort; ha a televízióadásban hibás kameraképeket váltogatnak, és véletlenül a háttérben lázasan készülődő műsorvezetőt kapcsolják be.

A bioanyagok tárgy/kulturáját bemutató kiállítás. Harsány Patricia: Cooking Plastic, K11 Labor, 2023. 06. 13. – 07. 04.

Pedig a kényelmes kanapémtól kezdve minden, ami körülvesz, beleértve a blokkot, amit a bevásárlás után a zsebembe gyűrtem; a tévékészüléket; a benne sugárzott, profi díszletekkel és fénytechnikával ellátott showműsort; a konnektort, amibe a kábel csatlakozik; és egyáltalán az ország villamosenergia-ellátását biztosító hálózatot mind úgy tervezték meg, hogy az azokkal való interakció a lehető legfelhasználóbarátabb legyen. A design átszövi az életünket, a tervezett termékeket pedig nem kell és nem is érdemes izoláltan vizsgálni.

A designnak mindig is volt egy fontos szerepe, mégpedig az, hogy általa megértsük a társadalmi, politikai, gazdasági, tudományos, technológiai, kulturális, ökológiai átalakulásokat, miközben a design maga is változásokat generál; olyanokat, amelyek pozitívan hatnak ránk. A design szerepének optimista megítélése azonban ma élénk vitákat szül, ugyanis a modern design egyik alapelve – a felhasználó-központú tervezés – a fogyasztás serkentése által olyan gazdasági berendezkedést hozott létre, amely jelentősen hozzájárult a túltermeléshez és így közvetetten a klímakrízishez is. Ma a design fontos feladata a designer szerepének újragondolása. Ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálata átvezet minket a designkultúra-tudományhoz, melynek célja a mélyebb megértése nem csupán a tárgyaknak, hanem azok kölcsönhatásainak is mindazokkal, akik a tárgy formálásában, előállításában, működtetésében és használatában részt vesznek.

Miben tér el a designkultúra módszertana más területekétől, például a vizuális kultúra vagy a művészettörténet elemzési eljárásaitól? Guy Julier designteoretikus szerint az új vizuális technológiák és médiumok a képek új típusait hozták létre, amiket fizikailag is máshogyan értelmezünk.² A látás és az érzékelés változik: a film, az animáció, de már maga a fotográfia is eltérő vizsgálati módszereket igényelt, habár ezt a művészettörténet sokáig figyelmen kívül hagyta. A képek burjánzásának korában a vizuális kultúratudomány megjelenése szükségszerű volt. Ma azonban túl kell lépni azon, hogy mindent képként elemzünk. Tárgyakkal élünk terekben, nem tekinthetünk el attól, hogy a valóság körülöttünk háromdimenziós, és mindemelett bonyolult kapcsolódások hálózata is.

A kortárs kultúrában a design túlmutat a szingularitásokon (legyen az téri, tárgyi, vizuális, vagy sorozatban gyártott produktum): a design ma dolgok, emberek és cselekmények hálózatát fedi le.³ Julier szerint ennek vizsgálatára már nem elegendő a látásközpontú vizuális kultúratudomány, amely kontextusukból kiemelt reklámfotókat elemez, elkövetve ezzel újra a művészettörténet hibáját. Környezetünknek nem csak megfigyelői vagyunk, hanem használói is.

Egy márka arculata például kihat a tervezőgrafikai munkáktól kezdve a terméken át, az üzlethelyiség kialakítására, a webes megjelenésre, a dolgozók viseletére és vásárlókkal való kommunikációjukra is. Hogyan vizsgálhatnánk egy ilyen komplex esetben csupán azt, hogyan néz ki a márka logója? Több dimenzió megfigyelésére van szükség ahhoz, hogy érthetővé váljon a minket körülvevő világ működése. A designkultúra-tudomány ezzel foglalkozik.

EZ NEM MŰVÉSZETTÖRTÉNET ÓRA, ITT NEM A NAGY MESTEREK SZÁMÍTANAK

A designkultúra-kutatás egy szakértője, Ben Highmore szerint a designkultúra-tudománynak mellőznie kellene azt a megközelítést, amellyel a művészettörténet órákon találkoztunk.⁴ A designkultúra esetében ugyanis nem a művészgénuszok neveinek és műveik címeinek, azaz – a design keretrendszerére lefordítva ezt – nem a sztárdesignereknek, sőt, még csak nem is az általuk létrehozott tárgyak kiemelésének van a legfontosabb szerepe. Ben Highmore azt mondja: gondolkodjunk a designról, de ne gondolkodjunk a tervezőkről. Sőt, hagyjuk figyelmen kívül a termékeket is, és a legkevésbé gondoljunk úgy a designra, mint valami rendkívüli jelenségre. Ez a három kritérium, amit Highmore megkövetel tőlünk, szinte teljesen szembe megy azzal a designról alkotott képpel, ami a fogalom hibás használata által tévesen beivódik a társadalom tudatába.

A design az életünkben mindenütt jelen van, nem csupán termékek formájában, hanem designfolyamatokként is, amelyeknek részesei vagyunk. Highmore szerint a designkultúra-kutatásnak összesítenie kell mindazokat a szempontokat (legyen az akár az érzékelés, a világkereskedelem, az esztétika, vagy a technológia), amivel vizsgálhatjuk az anyagi világgal való kapcsolatunkat. Ha ebben a kutatásban figyelmen kívül hagyjuk a minket körülvevő környezet tervezőinek személyét, a kutatás nyitottabbá válik. A megtervezett tárgyat véglegesnek tekinteni szintén hiba: a design aktív környezetet teremt, a termékeknek a tervezést és a kivitelezést követő utóéletük (is) fontos. Hatással vannak társas kapcsolatainkra, érzelmeinkre, időbeosztásunkra anélkül, hogy bármiféle rendkívüliséggel kitűnnének, továbbra is a hétköznapi élet részeit képezik. De mit jelent ennek vizsgálata a gyakorlatban?

A PAPAN TÖRTÉNETE A DESIGNKULTÚRA SZEMSZÖGÉBŐL

A designkultúra mint szemléletmód alkalmazására jó példa Highmore egyik esettanulmánya⁵, melyben az ágyazás átalakulását és a ma használt steppelt paplan (duvet) elterjedését vizsgálja a brit kultúrközegben. Highmore történelmi, technológiai, médiatörténeti, gazdasági és életmódbeli változások sorát vezeti fel: a töbrétegű, nehéz takaróhegyeket felváltó könnyű paplanok népszerűsödése nem lett volna elképzelhető anélkül, hogy ne indult volna el a hatvanas években a tömeges lakásvásárlás és a központi fűtés rendszere.

A paplanok mindennapi használatához a helyi vásárlókatológusok reklámjai is hozzájárultak: a szerelmespárokat paplan alatt ábrázoló fotók és a hangzatos marketing kijelentések (például a vietnámi háború idején használt „Make love, not war” parafrazisaként használt „Make love, not bed” azaz szabad fordításban „Szeretkezz, ne ágyazz”.) a szexuális felszabadulás üzenetét hordozták, az életmódbeli és kulturális változásokhoz pedig a könnyű paplan legalább annyira hozzájárult, mint a fogamzásgátló tabletták megjelenése, a feminizmus hetvenes évekbeli második hulláma, vagy a jelzaloghitelhez való hozzáférés.⁶ Highmore gyakorlata, azaz hogy a különböző tudományterületek és történelmi, életmódbeli változások hálózatában értelmezi a tárgyakat, izgalmas kihívást jelenthet a designkultúra-tudomány kutatására vállalkozók számára.

A művészettörténet alapjaira építő designtörténet-írás helyett tehát a designkultúra történetére szervesen építő designtörténet-írás szolgálhat olyan elméleti alapként, amely túllép az alkotóorientált nézőpontra és teljesebb képet adhat a jelenkori designról. Ez az elemzési megközelítés, melynek segítségével a designnal foglalkozó hazai intézmények, múzeumok, kiállítások és egyetemi kurzusok, képzések rugalmasabban tudnak reagálni a tervezett környezet egyre növekvő bonyolultságára, és egy olyan szemléletet adhatnak, mely által leszámolhatunk a design fogalmát melléknévvé („designos”) alakító, a designt kizárólag a stylinggal vagy a luxustermékekkel azonosító hibás szóhasználattal a szélesebb társadalmi közegben is.

New. Art. Stúdió. A legendás undergorund ruhaműhely történetét bemutató designkiállítás a MOME szervezésében, K11 Labor, 2024. 06. 17. – 07. 06.

¹ Moholy-Nagy L. 1996: *Látás mozgásban. Műcsarnok-Intermédia*, Budapest, 42. p.

² Julier, G. 2006: *From Visual Culture to Design Culture*. In: *Design Issues*, 2006: 22 (1): pp. 64–76.

³ Julier, G. et al. 2019: *Design Culture: Objects and Approaches*. Bloomsbury, London, p. 2.

⁴ Highmore, B. 2008: *A Sideboard Manifesto: Design Culture in an Artificial World*. In: *The Design Culture Reader*, Routledge, London-New York, pp. 1-11.

⁵ Highmore, B. 2019: *Taste and attunement: Design culture as world making*. In: Julier, G. et al. 2019: *Design Culture: Objects and Approaches*. Bloomsbury, London, pp. 28-38.

⁶ Highmore, B. 2019: *Taste and attunement: Design culture as world making*. In: Julier, G. et al. 2019: *Design Culture: Objects and Approaches*. Bloomsbury, London, pp. 28-38.

VISKI NOÉMI

Kurátor, kulturális újságíró. 2019-ben végzett a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem design- és művészetelmélet szakán, majd ugyanitt 2021-ben designelmélet mesterdiplomát szerzett. Írói és kuratori munkásságában egyaránt foglalkozik kortárs művészettel és designnal is. Fő szakmai érdeklődési területei a kelet-közép-európai régió designprojektjei, a designkultúra kiállítótéri és gyűjteményi reprezentációjának kutatása, illetve a spekulatív és kritikai design.